
Даница Милић

ПОДГОРСКИ РУДНИЦИ У XIX ВЕКУ

После успостављања турске власти замро је рад у рудницима средњевековне Србије, до тада познатим по богатим налазиштима метала, а посебно драгоцених, сребра и злата. Турци се наводно нису бавили рударством, а Србима је то било забрањено под претњом чак и смртне казне.¹ Дуго је у историографији владало ово уверење, али су новија истраживања утврдила да је међу дажбинама турским господарима постојала једна која је наплаћивана по основу рада „мадема” (мајдана), што указује да је понегде и у неким случајевима било рада и у рудницима. У нацрту Ичковог мира помиње се годишња дажбина Порти и од „Пожаревачког мадема” у износу од 3.000 гроша.² Историчар рударства Василије Симић наводи да је око 1740. године, рађено у Кучајни на олову, и да је ова дажбина, у ствари, због тога наплаћивана.³ Има података да је олово вађено за време Турака и у Постоњу, а продавано у Сарајеву, Ужицу и Соколу. У селу Торнику је буљубаша Торничког рудника био Васо Матијић, који је добијено олово продавао разним људима у Ужицу, али и другима, као Илији Бирчанину.⁴ Крајем XVIII и почетком XIX века дахије су организовале кришом од Порте добијање олова у Поречу – Мајданпек, Кучајна, Рудна Глава, и продавале у Влашкој, годишње око 5.000 пуди олова.⁵ У 1801-2. дахије су покренуле отварање рудника олова и у селу Дренајићу под Медведником у Ваљевској нахији, што је обављено радом „компанија”, по цени од

1 Ивић А., Из Србије кнеза Милоша, Споменик СКА, 74. с. 88.

2 Протић А., Повесница од почетка времена војда српског Карађорђа Петровића, Споменик СКА, 1X1, 10. и Јовановић Д., *Serbie orientale. Or et cuivre*, Paris, 1907, с. 16-17.

3 Симић В., Историјски развој нашег рударства, Београд, 1951, с. 245.

4 Исти, с. 62.

5 Богишић В., Разбор сочиненија Н. А. Попова „Россија и Сербиа” Санктпетербург, 1872, 186: Писмо Родофиникина кнезу Прозоровском, 2. XI, 1808 и Извештај Родофиникина од 9. 11. 1807., Богишићева архива у Цавтату, Исписи из руских архива о Првом устанку, 1/41.

20 пара за једну оку, и касније транспортовано за Ваљево, а одатле за Београд.⁶

Новија историја рударства у Србији отпочиње истовремено са ослободилачким устанцима и обнављањем српске државе у XIX веку, када се јавила потреба за ратним материјалом али и финансијским средствима. Овде се мисли на олово и бакар за војне намене, и драгоцене метале, којима би био омогућен рад у ковницама новца. После успешно завршене прве етапе устанка 1806, тадашње врховне власти у Србији, Правитељствујушчи совјет и Карађорђе, подстичу рударске радове прво на обронцима Рудника код Краснојевачке реке, данашњи „Бездан“, и места зв. Пећине, већ крајем јануара 1807.⁷ Циљ је био да се обнављањем средњовековних налазишта на Руднику добије руда гвожђа и бакра. Копање руде отпочето је у селу Мајдан на основу наређења Карађорђа, што је убрзо одјекнуло на све стране, како у земљи, тако и ван ње. Међу првима интересовање су показали и Аустрија и Угарска, као најближи суседи, али и дотадашњи извозници олова за Србију, који су тада, управо у јесен 1807. године, доносили одлуке о забрани извоза олова у Србију.⁸ Интересантно је да се у аустријским пуковским извештајима који су слати у Беч, о ситуацији у тим рудницама, указивало на богата налазишта сребра и злата. Када су касније ови извештаји критички оцењивани у историјској науци од познавалаца стварних могућности ових рудишта и тадашњег стања у погледу технологије прераде руда, знатно су кориговани подаци, уз покушај да се дају реалне процене. Подаци о раду топионица на Мајданској реци код извора Гушевца,⁹ за које је тврђено да су претопиле „знатне количине руде“, довољне за потребе у оружју и другом ратном материјалу већ 1808. године, по мишљењу познатих геолога XIX века Љубомира Перића и Феликса Хофмана, и геолога XX века Василија Симића, сигурно били претерани јер ни у другој половини XIX века, када је технологија прераде бакарних руда у Србији била много напреднија, нису постигнути велики резултати. У 1807. вађено је олово и под Авалом, у Бабама и Парцанима, топљено је и преношено Карађорђевој кући у Тополу ради израде муниције и осталих ратних потреба.¹⁰ Тада је рађено и на налазиштима у Подрињу са резултатом од неколико хиљада ока истопљеног олова.¹¹

О несумњивом значају обнављања рударства, поред домаћих истакнутих људи у устанку, сведоче и стихови Симе Милутиновића, који

6 Љубомир Ненадовић, Мемоари Проте Матеје Ненадовића, Београд, 1867, с. 58.

7 Петровић М., Финансије и установе обновљене Србије, I, 1901, с.107-8; Карацић В., Грађа за српску историју, 1898, с. 65 и 348; Вукићевић М., Из војних установа Карађорђевог времена. Годишњица Николе Чупића. 31, 1912, 205.

8 Петровић М., н.д. I, 107-8; и Вукићевић, н.д. с.206.

9 Вукићевић М., н.д. с.191.

10 Петровић М., н.д. I, с. 107 и Вукићевић М., н.д. с. 191.

11 Богишић В., н.д. с. 186, Родофиникинова забелешка из 1808.

опевајући устаничке догађаје – не пропушта ни овај, већ његов значај процењује према надама и очекивањима успешног развоја, у који су сви веровали. У вези са почецима рада на Руднику, који је поверен рударима из Саксоније, под надзором Стефана Живковића, кога је као студента Бечког универзитета позвао Прота Матеја,¹² Сима Милутиновић истиче да је већ на почетку ископавања било доста сребра које се претапа и пречишћава. Он истиче и радове на Медведнику у истраживању олова, и наводи... „И олово копат' Медведника”.¹³ Ови обновљени радови у устаничком времену трајали су углавном успешно до 1810-11. године. Турци су после пропасти Првог устанка, затрпали и окна и све што је у претходном времену изграђено. Трагови се нису могли тако лако сакрити, на шта су указивали путници и истраживачи који су тридесетих година и касније пролазили кроз Србију, истражујући њене природне могућности за привредни развој, почев од Ота Дубислава Пирха 1829, затим Адолфа Карамана, Боа Ле Конта, саксонског барона Хердера, рудара Поломског, рударских инжењера-истраживача Љ. Клерића и Ф. Хофмана, који су у својим запажањима, када је била реч о боравку на Руднику, уочили не само трагове ранијих радова већ и начин експлоатације рудничких поткопа који су били веома рационално распоређени, за разлику од некадашњих у средњем веку и у турском периоду. По њиховом мишљењу то је била заслуга стручних рудара, које су устаници успели да доведу из Саксоније или суседног Баната, чији је рад у овим рударским подухватима био квалитетнији и успешнији.¹⁴ О томе је писао и О. Д. Пирх, када је обилазећи руднички крај, у пролазу поред села Мајдана затекао мештане који су му објашњавали да су остаци које је ту запазио, потицали из рударења под Карађорђем. Барон Хердер је, налазећи исте остатке на овоме терену, констатовао 1. новембра 1835: „... Ту смо наишли на један стари рудник, који је под Карађорђем, разгртањем једног поткопа поново био отворен и једно кратко време, услед недостатка стручних топионичара, без срећног исхода експлоатисан.”¹⁵ Ово откриће рударског стручњака Хердера о рудокопима на Руднику из времена средњег века, одговор је и на питање зашто је баш на томе месту Карађорђе одредио да се отпочну радови одмах и без претходних истраживачких радњи. Феликс Каниц је касније, када је отворано једно окно на Руднику, запазио да су радници који су постављали колосек за рудничку железницу, користили грађу из поткопа из времена Првог устанка, пошто се ова грађа састојала из добро сачуваних храстових греда.¹⁶

12 Милутиновић С., Србијанка, Лајпциг, 1826, III, с. 29-30.

13 Милутиновић С., Србијанка, II, с. 137.

14 Kanitz F., Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von Römerzeit bis zur Gegenwart, I, Leipzig, 1904, с. 444-5.

15 Herder S. A. W. Bergmännische Reise in Serbien in auftrag der Fürstlich-Serbischen Regierung ausgeführt im Jahre 1835. Pest 1846, с. 130.

16 Kanitz, н.д. 444-5.

Рад на олову, нарочито у Западној Србији, трајао је непрекидно са мањим или већим осцилацијама пошто су сељаци то радили на свој традиционални начин, нудећи на продају и држави за њене потребе. У време кнеза Милоша, када се приступало уређивању војске, очекивано је да ће се лакше доћи и користити олово из области традиционалног рударства. Међутим у стварности је било другачије, о чему Јеврем Ненадовић у своме извештају кнезу Милошу јавља да су из Рађевине послали само 355 ока олова, које је рађевски капетан Илија откупио од сељака, али су људи, незадовољни ценом од 60 пара за једну оку олова, тражили да се она повећа бар на 100 пара.

У поменутом извештају налазе се и подаци о мајдану у Подгорској капетанији, који је у присуству Јеврема Ненадовића откопан на месту где се показала руда. Копање је било без успеха, иако су људи прокопали сами камен у дубини од два човечија боја, али руду нису пронашли. Избила је само вода која је омела касније радове. Ненадовић је затим наредио да се копа на месту старог рудника званом Суводање. Људи из околине овога места нису показивали интерес за копање руде или због мале неодговарајуће цене или пак што људи „нису ради да се мајдан опет открива”, претпоставља Јеврем Ненадовић. У тој ситуацији он се није усуђивао да сељачке мештане приморава на копање, тражећи од кнеза Милоша сагласност да тако поступи.¹⁷

Мада се у Србији тридесетих година није много радило у рударству, са изузетком вађења и прераде руде олова на традиционалан начин, ипак се о томе говорило, препричавајући покушаје из времена Карађорђа, са уверењем да их треба обновити уз одговарајућа већа финансијска улагања. Још и пре доласка барона Хердера, чију је помоћ у откривању рудног богатства Србије, имајући у виду првенствено налазишта соли, иницирао својим позивом кнез Милош, било је покушаја да се добије дозвола за рударска истраживања и копања, што је хтео и Прота Матеја Ненадовић, који је желео да их обавља у ваљевском крају.¹⁸ Захтев за рударску концесију поднео је и познати велетрговац Никола Герман, власник фирме Браћа Герман, који се Совјету обратио 1. јуна 1841. године, молбом да може основати акционарско предузеће са којим ће предузети рударске радове у Рудничком и Ваљевском округу. У молби је истицао хитност нудећи на име дажбина држави као власнику читавог земљишта износ у висини од 20% вредности од пронађене руде, односно добитка.

Тадашњи млади кнез Михаило Обреновић, који је такође упитан, даје своје мишљење препоручујући да се пронађе стручно лице које би преузело послове у рударству. Следећи ову препоруку, затражена је помоћ од агента Филисборна у Бечу, који је препоручио кнеза Демидо-

17 Архив Србије, Кнежева канцеларија IX/ Ваљевска нахија 385 и 398; Јеврем Ненадовић – кнезу Милошу Обреновићу.

18 Симић В., Стеван Ђуричић и Михаило Рашковић у рударству Србије. Рударски гласник 1964, III, св. 3, с. 100.

Инж. Стеван Ђуричић (1822–1889)

ва. Овај је неколико година раније значајном сумом финансирао отварање угљенокопа у Бесарабији. По мишљењу Филисборна, Демидов би довео и рударске стручњаке из Русије са којима би се у Србији лакше споразумели него са другим странцима. Ипак је све остало само на покушају и лепим жељама, јер Демидов одбија учешће у предложеном послу.¹⁹

Почев од четрдесетих година српска влада је одлучила да се стипендирају талентовани млади људи који ће студирати у иностранству и припремити се да по завршеним студијама преузму разне стручне послове у држави и привреди. Међу овим студентима била су и три младића послата на студије у Рударску академију у Шемницу – Банској Шћавници, и то: Ђорђе Бранковић, Стеван Благојевић и Василије Божић, који су завршили студије и вратили се 1843. године у земљу преузимајући одговарајуће службе у рударству Србије. Исте те године је Стеван Ђуричић, из Вршца родом, напуштајући студије филозофије, ступио на Шемничку рударску академију где је завршио студије 1847.

После двогодишње праксе долази у Србију 1849, кад је почео да ради у новоотвореном руднику Мајданпек, а нешто касније и у Кучајни где је провео две године на отварању рудника. У Мајданпеку је био у прилици да улази у посао у исто време када су тамо радили и руководили рударски стручњак Василије Божић и познати геолог Абел, а у Кучајни рударски стручњаци Шенбухер и Лучински. После пет

19 АС, Совјет 1841, 195.

година боравка у овим рудницима, где није увек наилазио на разумевање околине, Стеван Ђуричић је отишао у Аустрију.

Године 1856. вратио се ипак у Србију где је добио запослење као окружни инжењер у Смедереву, користећи истовремено своје слободно време за истраживања „у околини Смедерева постојећа брда, као и на одношенија под којима се истима мрки угљен наоди.”²⁰ Његов биограф В. Симић оценио је да је овај спис из пера Стевана Ђуричића најстарији геолошки извештај о неком терену у Србији који је написао домаћи стручњак. Користећи своја знања из искуства у руднику Кучајна, инжењер Стеван Ђуричић се одазвао позиву министра финансија 1862. да напише извештај о рудишту у Кучајни, које је мировало од 1852. Овај текст је носио наслов „Рудокопље Кучајнско у смотренију геогностичком и предлог његовог могућег успешног обделавања”. У прилогу је дата и геолошка скица са легендом на немачком језику. Занимљива су и његова запажања о ранијим радовима на рудишту у Кучајни која датира у време средњег века, „пре него што је барут пронађен”. Поред осталих савета, како треба рудник развијати и колико је средстава неопходно за те радове, он сматра да у руднику треба запошљавати као раднике банатске Влахе, који „су јевтинији а и навикнути на нашу климу, лако се могу добавити и у стању ће бити поднети све незгоде којима ће радници у том пустом и нездравом месту изложени бити.”²¹

Као што је и у претходној служби окружног инжењера у Смедереву обилазио свој округ и по званичном задатку и по својој инвокацији као рударски инжењер, Стеван Ђуричић је то чинио и на новом радном месту. Његову пажњу су привукле у Ваљевском округу појаве бакарне руде у Ситарницама и Врагочаници, антимонске на северним падинама Повлена, оловне у Дренајићу, Златарићу, Осечини и др. Запажао је и појаве угља у Тубравићу и литографских плоча у Струганику. Ђуричић се посебно највише заинтересовао за бакарне руде. О свим овим појавама има података и у „Известију рударског одељења за 1864. годину” које је поднео Ђ. Бранковић Министарству финансија. Он наводи да је решењем Министарства финансија од 7. августа те године одобрено инжењеру Округа ваљевског да руде ове и даље истражује и обећано му је, да ће му се дати и повластица на обделавање истих, ако се докаже да ће ове бакарне руде бити довољне како би се оправдала производња.²² У поменутом извештају Рударског одељења доста је пажње посвећено и проналаску литографских плоча у Срезу колубарском у атару села Струганика. Писац извештаја је овај проналазак веома повољно оценио, јер ће по њему Литографски завод, коме су ове плоче потребне моћи да их набавља у земљи а не увози као до тада. Када ова

20 АС, Поклони и откупи, К 125, 109. Стеван Ђуричић, окружни инжењер- Начелству округа смедеревског. У Смедереву 17. XII. 1856.

21 АС, Поклони и откупи, К 125, 147. Стеван Ђуричић, инж. округа ваљевског, на Св. Саву 1862, у Ваљеву.

22 АС, Министарство финансија, А, нефасцикулирани предмети за 1865.

налазишта буду сређена, поменути писац извештаја предвиђао је и конкуренцију страним понуђачима литографских плоча, јер осим у Баварској нигде се у свету више не налази такав камен погодан за литографију.²³

У свом првом захтеву за концесију Стеван Ђуричић је од Министарства финансија, као надлежног, тражио молбом од 4. маја 1864. само право на копање бакарне руде у атару села Ситарике. Почетком 1865, инжењер Ђуричић молбом од 4. фебруара тражи проширивање овога права за истраживања осим општине суводањске и на општину каменичку, или „на горњу част среза Подгорског испод Медведника, Јабланика и Повлена лежећи,” и то право да му се уступи на три године; друго, „да му се уступи право пронађену руду топити и обделавати у атару села Врагочанице уз Бранички поток, на месту које је он откупио и да му се оно премери на рудне мере на основу којих ће плаћати прописану таксу”, и треће, „да му се дозволи да може док не би добио потребне шуме из планине Медведника и околине сува дрва, којих тамо много има, за своју радњу носити и употребљавати, а за подизање здања и зграда грађу сећи и извлачити.”

Тадашњи министар финансија Коста Цукић, ценећи дотадашње напоре инжењера Стевана Ђуричића као и припреме за истраживања и рад у подгорским рудницима, препоручио је Совјету и кнезу Михаилу да Ђуричићу одобре поднете захтеве и уколико резултати буду повољни да му се може дати и концесија. Ђуричић је тако добио све што је тражио већ 25. фебруара 1865. године а 18. новембра склопљен је и уговор са државом према коме му се даје концесија на 50 година за обделавање бакарних руда у општинама суводањској и каменичкој под именом „Подгорски рудник”²⁴ Надлежна комисија Министарства финансија обишла је терене на којима је Ђуричић обавио истраживања и потврдила да су изгледи на богате налазе бакарне руде уверљиви, процењујући да ће они заиста, уколико је руда и у дубини тако богата, имајући у виду одговарајући број радника, по свакоме добијати 10-20.000 центи руде годишње. У долини Јабланице рударска комисија је обележила површину од преко 30 јутара на којој ће се градити топионица за бакар као и површину од преко 10 јутара на име рудних поља. Инжењер Ђуричић је предложио да се место где ће се рудник отворити назове „Мијаилово” из захвалности према кнезу Михаилу који је такође био наклоњен овоме пројекту.²⁵

Закон о рудницима донет је годину дана касније, 1. јуна 1866, а пре тога већ Закон о експропријацији, 15. марта исте године. До тада је држава, када одобри концесије за рударска истраживања и додели право истраживања на одређеним локацијама, инсистирала да се рудна поља омеђе, а уколико је то земљиште у приватном поседу, оно бива

23 Исто

24 Симић В., Стеван Ђуричић..., н.д. с. 100 и АС, Државни савет 1869, 202.

25 Симић В., Д. Ђуричић, н.д. 100.

откупљено од државе, односно концесионара. Такав је поступак био предвиђен и у уговору о истраживању склопљеном између српске државе и инжењера Ђуричића, где је чланом 11. било предвиђено да у те сврхе држава може издати до 1.000 дуката цесарских, на име позајмице уколико концесионар у томе тренутку не располаже новцем. На молбу Ђуричићеву, Министарство финансија је одлуком од 18. IX 1865. одредило комисију која је, уз ограничавање рудног простора, уједно имала задатак да обележи и које су замље у приватном власништву на означеном простору предвиђеном за потребе рудника. Потом је комисија призивала надлежне кметове проценитеље и власнике земље, како би заједнички саставили акт о процени. Уколико би се власници споразумели са концесионаром, онда би се та цена узимала за откуп. У овоме случају комисија је по завршеном послу поднела извештај Министарству финансија под Р. Н^о.198 од 1. X 1865, што је даље прослеђено Државном савету. На молбу управитеља Подгорских рудника од 26. децембра 1865, Р. Н^о. 283, издата је наредба Начелству Ваљевског округа, да се приватним лицима према процени исплате заузете земље из касе тога надлештва. Међутим неки од ранијих власника одбили су да приме новац и издају тапију, сматрајући да је процена била својевремено веома ниска и тражили су одређивање нове комисије и нову процену.

За уступљене земље, где је поступак окончан, Начелство је исплатило 562 дуката цесарских и 10 гроша чаршијских, те уз пропратни акт у септембру 1866. под Р. Н^о. 273 и поменуте тапије, тражило рефундирање исплаћене суме из касе Начелства на терет Министарства финансија. Са осталим власницима где погодбе није успела, настављени су преговори после примене новог Рударског закона из 1866.²⁶

Инжењер Стеван Ђуричић није имао довољно средстава да сам финансира послове око разраде рудишта добијених на име концесије Подгорских рудника, стога је покушао да то реши најпре у оквиру породичног круга. На сцену онда ступа и његов таст Атанасије Николић, позната личност српског друштва као књижевник, министар, управник Топчидерске економије и аутор низа занимљивих подухвата. О своме обиласку рудних терена Подгорских рудника, у једном писму од 8. јула 1865. године, упућеном Илији Гарашанину, тадашњем председнику владе, обавештава га шта је лично видео на терену када је пошао да обиђе „своје предузеће под Медведником, које напредује”.²⁷ Уверио се на лицу места да осим отвореног рудишта за бакарне руде, и то богате, пронашли су и гвоздено-сумпорну руду у којој има и бакра. Обилазећи и оно место под Медведником где су у време Првог устанка вадили олово и „где су Турци после грдно благо изнели”, јер је нађено у овој оловној руди и сребро, он наглашава да има и белог, чистог

26 АС, ДС, 1869, 202.

27 АС, Лични фонд Илије Гарашанина, 1541.

олова, али и такве оловне руде, која ће дати сребро а тиме ће се њихово предузеће финансијски потпомоћи.

Током боравка под Медведником Атанасије Николић је разговарао и са мештанима, старијим људима, који су му казивали да је од беле оловне руде, олово сасвим меко, а од мрке, дакле оне среброносне, оштро. И даље, да су се војници под Карађорђем тужили да су им куршуми од овога оштрог олова пушке кварили. Он поводом ове изјаве, која нам се чини да баца нову светлост на устаничко ратовање, иронично закључује: „Дакле, сиромаси нису знали каквим су куршумима Турке били.”

У извештају о коме је реч, има још једна опаска Николићева, где се присећа да ни саксонски барон Хердер, ни геолог Хејровски нису својевремено обилазили терене подгорских рудника, јер их њихове вође пута по Србији и рудиштима тамо нису изводили. На то Николић даје свој духовити коментар: „Може бити, на моју срећу”.

Интересовање за истраживање руда било је доста раширено, и на све стране где се могло очекивати да се руда јавља, било је заинтересованих личности које често нису потицале из рударских кругова, али су као државници или имућни трговци, у развоју рударства видели прилику за повећање својих послова и финансијског успеха. Већ 1862. у Подрињу појављују се Илија Милосављевић Коларац и Милан Пироћанац, који су били заинтересовани и за ову делатност. Њихово интересовање није било непознато ни Атанасију Николићу који их је обавестио о намери отварања Подгорских рудника. Тако су се међу оснивачима Дружине Подгорских рудника нашла њих тројица – Стеван Ђуричић, Атанасије Николић и Илија Коларац. Друштво је званично основано 1866. под називом „Српско рударско друштво Подгорских рудника”, са учешћем оснивача од 1/3 у добити. Дана 14. априла 1866. освануо је у „Српским новинама” оглас следеће садржине: „Дружина подгорских рудника отвара упис на акције – деонице како би у њеном известном и отвореном предузећу вишина суграђана учествовати могла. Цела акција стаје 20 а 1/4, 5 дуката цесарских. Новци се пак доцније по ратама полажу. У Београду уписује се у канцеларији Дружине, или код умољени на то сакупитеља, а по окружијама умољени су главни окружни казначеји да тај упис удејствују.” Ово је уједно био и први упис акција за прво основано акционарско друштво у Србији, чији је оглас и наредних дана у броју 43 и 44 „Српских новина” објављен на последњој страни листа у рубрици „Приватни огласи”.²⁸

Године 1867. у листу „Србија” објављен је текст рударског стручњака Манојла Марића, у коме се приказује историјт у развоју Подгорских рудника и даје прелиминарна оцена њихове вредности. Према овоме излагању највећа нада су руде бакра у Врагочаници, што ће бити вредновано када отпочне рад у планираној топионици бакра. Његове процене оловне руде указују да су оне слабог квалитета, често по-

мешане са бакарним рудама. Испитивања других лежишта бакарне руде открила су да иако богате садржајем сулфида, ове руде немају велике резерве и нема изгледа за дужу експлоатацију.²⁹ Инжењер Стеван Ђуричић руководио је свим стручним пословима око отварања рудишта и организације рада у руднику, али када је дошло до подизања топионице бакра, позван је стручњак из румунског Баната Зигфрид Цајлингер, који је на сличном послу раније био ангажован и у Мајданпеку.

Радови на руднику су већ у 1866. и касније, кренули својим током; више поткопа и окана отворено је, подигнуто и неколико зграда за радничке станове и управу, припремљена грађа и други материјал за изградњу топионице у долини реке Јабланице.³⁰

Министар финансија Коста Цукић био је задовољан припремама око отварања рудника бакра о чему је обавестио и Народну скупштину 1867. Он је говорио и о литографском камену од кога се изграђују литографске плоче, што је било обухваћено у поменутом уговору о концесији, али до тада још ништа није било покренуто у погледу рударских радова.

Начин на који је јавност била обавештена о радовима у Подгорским рудницима, стварао је оптимистичку слику за посматраче. На терену је ипак било другачије, пре свега због незадовољних власника, који су тражили праведну цену за експроприсану земљу, као што је после 1. јуна 1866. изласком Рударског закона било предвиђено, као и поменути закон о експропријацији. Следствено томе надлежни министар финансија донео је 18. септембра одлуку о формирању нове комисије за процену спорних парцела. Када се има у виду овакав редослед у развоју ситуације, уз напомену да је Стеван Ђуричић као носилац концесије био у обавези према држави, да у одређаним интервалима враћа позајмицу за откуп земље, онда је било извесно да ће нова комисија донети одлуке које ће новчане обавезе Стевана Ђуричића сигурно повећати. Настала ситуација била је разрешива једино под условом да се новчане обавезе пребаце на неког другог, што је инжењер Ђуричић и урадио. Он је 27. септембра 1867. објавио да се повлачи из Друштва и да уговор о закупу преноси у целини на Илију Милосављевића Коларца, са чиме се сагласио и министар финансија 4. октобра 1867.³¹ Новоизабрана комисија за процену имања заузетих за потребе рудника, убрзо је завршила свој посао о чему је Начелство Ваљевског округа обавестило министра финансија 14. децембра 1867. под К Н^о 3678, да је нова процена 1.439 дуката цесарских. Месец дана касније, 16. јануара, саопштено је Илији Коларцу, као новом закупцу, колики је износ у новој процени, али он као искусан трговац то није одмах прихватио, одричући признање ове суме. Он је изјавио да остаје при своме захтеву за

29 Лист „Србија”, 1867.

30 Исто

31 АС, ДС, 1869, 202.

поменуте земље тражећи да се одреди поново комисија за ревизију последње процене. То је било 18. априла 1868, а само два и по месеца касније новим поднеском министру финансија јавља да одустаје од свог предлога из одређених разлога, и није потребно формирати по трећи пут комисију.

Тадашњи министар финансија Панта Јовановић у жељи да ову ствар изведе на чисто, покренуо је одмах истрагу да се утврди шта је све одлучено до тада, а шта од тога јесте или није извршено. Утврђено је, наиме, да нити је закупац рудника био задужен сумом коју му је на име позајмице исплатило Начелство Округа ваљевског у име Министарства финансија, а нити је онај новац који је Начелство исплатило у суми од 562,10 дуката забележен у расход. Нигде се у дугово-поверилачким односима између Начелства Округа ваљевског и Министарства финансија ништа написмено није могло утврдити. Министар финансија је захтевао од новог закупца Илије Коларца да одмах изда облигацију на поменуту суму, коју је Начелство Округа ваљевског издало из своје касе за откуп имања за рудничке потребе. Министар је тражио изјашњење од Илије Коларца колико намерава да поред уговорених 6% интереса на позајмицу, на име годишње отплате полаже Министарству финансија као и да одреди рок до кога ће све дугове Министарству финансија измирити. И најзад, тражено је изјашњење од Коларца да ли прихвата одлуку другостепене Комисије о исплати земље власницима, што још није извршено.

Закупац И. Коларац је тек 11. марта 1869. одговорио да на неке од захтева пристаје да изда тражену облигацију за суму која је у питању као и интерес од 6%, а поред тога и 1% полугодишње на име отплате основнога дуга. Што рекао, то и учинио. Он је затим изјавио да на име отплате осталих потраживања за накнаду земљишта под рудником, пристаје само на износ од 299 дуката, с тим да се из комплекса тих имања изузму воденица и један забран, као непотребни за рудник. Начелство је по препоруци министра финансија о томе обавестило власнике поменутих парцела, који су и сами изјавили да ће примити назад своја привремено блокирана имања, о чему су потписали и протокол.

И после дуже расправе о овим материјалним обавезама закупаца рудника, остало је на снази решење које је проистекло из члана 11. уговора о закупу да се поред већ издате облигације Министарству финансија на суму од 569,10 дуката за исплату имања првој групи власника, изда још једна облигација на 299 дуката цесарских за регулисање дуговања другој групи власника. У Министарству финансија ово је књижено на рачун партије кредита за ванредне потребе.

У међувремену, док су овај спор и расправа текли, Илија Милосављевић Коларац се обратио министру финансија са захтевом да му се одобри обустава рада у руднику. Молба је током 1867. усвојена.³²

У извештају Рударског одељења Министарства финансија „Преглед по струци рударства од 1. септембра 1870 до 1. јула 1871 године”, износе се сви подаци о раду на рударству, на чему је настојала тадашња влада „обраћајући озбиљну пажњу на развитак и унапређење његово”. У влади је преовладало мишљење да ова грана индустрије у Србији напредује, али захваљујући и томе што се рударство не схвата само као грана привреде која зависи од државне бриге, већ се поред државних све више отварају и приватни рудници, чије се пословање успоставља на основу Рударског закона из 1866. године. Тако је у посматраном времену издато 19 простих и 4 искључива одобрења за истраживање руда и копова. Ова су одобрења издата за истраживање олова, бакра, антимона и једно за истраживање соли, разним лицима на локацијама: у Зеокама, Жупању, и околним местима у Срезу колубарском и у Рипњу, Срез грочански, и Белом Потоку у околини Авале, Срез врачарски, Округ београдски, затим у Селанцу, Постоњу и Брштици у срезовима Рађевском и Азбуковачком Округа подрињског. За искључиво право истраживања дато је одобрење на следећим локацијама у западној Србији: у Костајнику, Срез рађевски, за антимон, и у Селанцу, Срез азбуковачки, Округ подрињски, такође за руду антимона. После отварања рудника обојених метала у источној Србији, у Мајданпеку 50-60-тих година, све више истраживача, приватних и разних стручњака, интересује се и за налазишта у западној Србији, а посебно у Подрињу. Константовано је да у селима Азбуковачког и Рађевског среза има доста људи који су се бавили рударством олова на традиционалан начин. На основу извештаја о стручним истраживањима руде олова на теренима у Подрињу, влада је решила да о државном трошку продужи истраживање руда на Јагодњи, раније започето, али пре више година обустављено. И друго, да се сагради једна топионица олова код Крупња, са чиме је отпочето 1870. а наставило се у пролеће 1871. У протеклом периоду откупљивана је оловна руда од приватних лица а нешто руде је у новије време и вађено, тако да се на стоваришту у припреми за топљење у новој топионици, која је у изградњи, стекло око 120.000 ока руде, из које ће, како су стручњаци Рударског одељења израчунали, бити извађено око 50.000 ока олова. На тај начин би се у земљи уредила производња олова, које се добрим делом набавља и увозом, а истовремено би се помогао развој домаћег рударства и оспособљавање домаћих кадрова.³³

Што се рада у Подгорским рудницима тиче он у 1870-71. није настављен због недостатака финансијских средстава. Били су у току и преговори са страним финансијерима, вољним да помогну наставак рада у овим рудницима као акционари, али је њима искрсла сметња због тадашњих политичких прилика у Европи.³⁴ Без обзира да ли рудник ради или не, према рударском закону из 1866. године, купац искључивог права истраживања дужан је да уплати годишње у државну касу

33 АС, МФ, А, 1871, Ф VIII, 71, Из Рударског одељења, К Н^о. 184, 23 јуна 1871.

34 Исто

по један дукат цесарски на име регалног данка од сваког рудног поља. За Подгорске руднике у то време износило је по 3 дуката годишње, као што је 1871. уплаћено на име прихода држави, којим се полакшава ставка расхода у буџету за финансирање рударске делатности. Док је приход од Подгорских рудника у тој години био симболичан, држава је од већих предузећа имала много више користи. Једно енглеско друштво, закупац Мајданпека у тој години, уплатило је на име регалног данка 360 дуката, а закупци рудника у Кучајни по истом основу 16 дуката.³⁵

Подгорски рудници од 1867, уз сагласност Рударског одељења, нису радили нити напредовали, већ су само одржавани у добром стању радом неколико запослених радника и скромним материјалним средствима. У јулу 1874. године Илија Коларац је у заједници са браћом Брајт из Лондона, тадашњим закупцима Кучајне, и Атансијем Николећем, формирао групу која је и по други пут основала акционарско друштво под именом „Подгорски рудници у Округу ваљевском”. Министарство финансија је одобрило оснивање и рад овом друштву, које је преузело права и дужности дотадашњег повластичара 15. јула текуће године по решењу РН 465. На име друштва издате су повластице са искључивим правом истраживања за још осам рудних поља: три рудна поља на месту званом Кучине, једно поље на Јелиној бреззи у Врагочаници, за обделовање бакарне руде; затим једно поље у селу Дренајићу, на локацији Козлине за оловну руду. Осим ових, придодато је још једно рудно поље у селу Драгијевици на локалитету Бабина река за обделавање оловних руда. У селу Осечини добили су једно рудно поље на месту Обрадов поток за оловну руду, затим и два поља у селу Брезовицама на месту Код извора, такође за оловну руду и једно на месту Михољац за антимонску руду. Осим ових, добили су и три поља за бакар, четири за олово и једно за антимон. Овога пута добијена је и једна концесија за експлоатацију литографског камена у Струганику.³⁶ Нова организација коју је ово новоосновано Друштво поред раније већ познатих повластичара и уз помоћ страних учесника почело да спроводи, донело је и боље резултате. Радови су настављени и покренути у већој размери уз повећани број радника, нарочито у летњим месецима.

Почетни импулс у раду овога Друштва дала су браћа Брајт,³⁷ састављајући у Лондону и одговарајуће акционарско друштво које је

35 АС; Поклони и откупи, К 125, РН^о 182 од 15. IX 1870., Јеврем Гудовић, секретар Министарства финансија. О раду и приходима од рудника који припадају буџету државних прихода.

36 Рударски гласник II, 1904, 272 и Србске новине 1874, с. 273-8.

37 Стручни радници из фирме инж. Брајта из Лондона обављали су 70-тих година полагање телеграфских каблова у близини Кучајне и о постојању овога рудника обавестили своје послодавце у Енглеској. Они су се заинтересовали за могућности рада у руднику, и најзад добили и концесију 30. X 1873. године на име фирме Brailsford Brigh, London. АС, МФ, РНО 465 од 15. VII 1874 и Andrée Th., Die Umgebung von Majdan Kučajna in Serbien, Wien 1880.

своје пословање поставило на савременој основи. Усвојили су нов статут у коме је предвиђено све што рад једне овакве организације предвиђа и што се од њега очекује. Српско Министарство финансија због извесних проблема није одмах одобрило рад овог Друштва очекујући да ће на основу датих примедба на статут, он бити допуњен и поправљен и да ће посао кренути по свим правилима и логици даље.³⁸

Основни мотиви за оснивање и првог и другог акционарског друштва за истраживање и обделавање Подгорских рудника били су углавном исти, јер су покретани жељом да се истраже и отворе налазишта рудних наслага, да се она користе и у интересу истраживача и купаца. Разлика је била у томе што су први закупци били без довољно финансијских средстава, а то је успорило истраживачке радове и сузило планове везиване за тај подухват. Код поновног оснивања друштва, финансијска средства, како кажу сачувани подаци, нису била проблем, бар не при оснивању и сачињавању уговора међу оснивачима, односно акционарима. Када је друштво званично оснивано 11. маја 1875, номинални капитал оглашен је на 72.000 дуката цесарских, односно 720 акција по 100 дуката. Према договору, браћа Брајт су учествовала са 48.000 дуката, а осталих 24.000 дуката солидарно Илија Коларац и Атанасије Николић. Они су се обавезали да браћи Брајт исплате на име провизије за откуп 5%, а на терет своје суме још 1.200 дуката. Уговор је обавезивао да се браћи Брајт новац, који су они уложили, поврати из првих 250 тона ископане руде, остатак пак из остварене добити на прерађеној руди. Управа рудника поверена је Чарлсу Брајту, са седиштем у Кучајни.³⁹

У конзуларним извештајима немачког, белгијског и француског порекла, о Кучајни се говори као успешном руднику док је у њему пословала фирма Брајт. Производи рудника су добро пласирани на немачком тржишту углавном као непрерађена руда. Извештаји ђумрука у Доњем Милановцу, преко кога су ишле ове испоруке Дунавом, бележили су такође доста велике количине руде која се годишње кретала у вредности од 19-24.000 дуката. То је био важан моменат, јер је захваљујући успеху у том послу, фирма Брајт могла да се одржава и послује у Подгорским рудницима. Истовремено је фирма Брајт дуго времена водила спор са претходним закупцем Кучајне Хофманом, због нерашчишћених рачуна приликом преузимања рудника, али и српском државом. Међутим после 1874. која је била успешна, следеће године су биле мање успешне због промењене политичке ситуације на Балкану. Услед избијања Босанскохерцеговачког устанка а затим и српско-турских ратова, из Аустро-Угарске је обустављен извоз експлозива у Србију што је утицало на рад у Кучајни и другим рудницима, где је био потребан експлозив за проширивање и отварање рудишта и сл. У августу 1877. обустављен је рад у Кучајни и 300 радника је напустило

38 Исто

39 Рударски гласник II, 1904 и Србске новине 1874, с. 273-4.

рудник. Спор међу супротстављеним странама Брајт – Хофман – српска држава, настављен је али успорено. У 1882. рудник Кучајну преузима нова енглеска група Лич и комп. Српска влада је одобрила нови уговор са тим друштвом 27. септембра 1882. године.⁴⁰

Што се Подгорских рудника тиче, промене које су погађале рудник у Кучајни, деловале су и овде. У раду Подгорских рудника било је извесног напретка после оснивања ортаклука са Брајтом, као и касније после преузимања радова од стране енглеског закупца, о чему сведочи пораст броја радника итд.⁴¹ У другом већем руднику фирма Брајт се повлачи после 1882, што се догодило и са Подгорским рудницима где нови закупца постаје Џон Лич, а истовремено и директор рудника. Као свога помоћника он води са собом извесног Џемса Џојса. Нови закупца Лич је, по свему судећи, био финансијски слабији од претходног закупца који, како се зна, није могао да се одржи због великих издатака за разраду рудишта. То је несумњиво главни разлог његовог повлачења. Лич није имао толико припремљених средстава када је преузео ову повластицу, рачунајући да то реши повољно задуживањем код својих кредитора у Енглеској. Само за позајмицу од 2.000 фунти стерлинга са 10% камате, стављена је хипотека на његове закупе у Кучајни и у Подгорским рудницима, што је забележено код надлежних трговачких судова у Београду и Лондону као и у рударским књигама.⁴² У XIX веку, а нарочито у последњим деценијама, у мањим државама са неразвијеном привредом и сиромашним инвестицијама врши се увелико истраживање рудног богатства око отварања и експлоатације рудника, драгоцених метала, затим бакра, олова, угља и сл. Широм и других континената, као у Африци, Азији, Северној и Јужној Америци велике банкарске куће финансирају истраживања и убирају приходе од постигнутих резултата. Србија није спадала у ред земаља са неизмерно богатим рудним налазиштима, а није ни објекат улагања богатих банака и појединаца – капиталиста. Овде су долазили они који су припадали средње имућним често и сиромашним капиталима, али великих амбиција и нада. Веровали су да ће баш њих послужити срећа да пронађу велике резерве богате руде, којима ће надокнадити сва уложена и утрошена средства. На жалост, то се често завршавало без видљивих даљних резултата. Није зато ни чудно што је поменути Џон Лич, оптерећен баластом дугова, прибегавао неким другим пословима, помоћу којих би бар донекле дошао до користи. Остао је запажен у историји српског рударства, пре свега Кучајне, а потом и Подгорских рудника, као закупца који је са површине хтео да покупи приход бавећи се сечом шума и издавањем пашњака под закуп. Због ненаменског коришћења концесија оне су му

40 АС, МФ, РН^о 719 из 1882; Милић Д., Страни капитал у рударству Србије до 1918., Београд 1970, с. 93-4.

41 Српске новине 1874, с. 273-8.

42 Рударски гласник II, 1904, 272.

две године касније одузете, како у Кучајни, тако и у Подгорским рудницима.⁴³

Крајем XIX века одржавају се међународне и светске изложбе разних достигнућа у привредном развоју многих народа у свету, као што је то било у Анверсу 1885, затим Паризу 1889. и 1900. године и др. Српска влада је сматрала корисним да иступањем на овим изложбама и са експонатима из својих рудника, прикаже свету чиме ова земља располаже и заинтересује и стране инвеститоре. На изложби у Анверсу из разних рудника било је изложено: камени угаљ разне врсте, графит, лигнит, пешчар, лискун, литографски камен, гвоздена руда, бакар, олово, цинк, антимон, манган, жива, злато, сребро итд. Излагани су поред тога и производи пољопривреде, домаће радиности, узорци дрвета, минералних вода и др.⁴⁴ Много су биле озбиљније припреме за Светску изложбу у Паризу, обављане током читаве 1888. године. Из Рударског одељења Министарства народне привреде испослати су на терен сви чиновници да тамо бораве осам месеци, добро проуче прилике и сакупе репрезентативне узорке за изложбу рударства која је и овде, упоредо са експонатима из осталих сектора привреде и народног живота, требало да репрезентује Србију и њен народ. Посебно је истицано да се може успешним сматрати ово учешће онда када се види у којој су се мери страни капитали заинтересовали за рад у српским рудницима.⁴⁵ Уз узорке из рударства који су приказани у V групи, како је то предвиђено у програму изложбе, дати су и детаљни подаци о њиховим одликама, пореклу и опису процеса којим су добијени, као и кратка историја рудишта и топионица. Уследили су затим и подаци о производњи током протеклих година, о броју запослених радника, о стању рудничких постројења и поткопа, о цени радне снаге и начину плаћања и сл. У водичу на Светској изложби посвећен је и посебан одељак за предговор о земљи излагачу. Експонати су Србији донели две сребрне медаље, четири бронзане и четири почасне.⁴⁶ Припреме за Светску изложбу у Паризу 1900. биле су још озбиљније обављене и на основу њих објављена и једна од најбољих књига о српским рудиштима и рудницима из пера геолога Димитрија Антуле.

Учешће на светским изложбама, припреме и експонати, учинили су да се о Србији и њеним рудницима надалеко чује, а као последица ових одјека било је повећано интересовање страних предузетника за добијање концесија на рудним теренима у земљи. После Енглеза Лича, који се морао повући због ненаменског коришћења своје повластице, јављају се нови заинтересовани предузетници из Енглеске који траже концесије.

43 Kanitz, F., н.д. 241.

44 АС, Министарство народне привреде 1884, Exposition Universelle d'Anvers, N. 39, Gand, le 31. Oct. 1884.

45 Pfeiffer F. B. Volkswirtschaftliches Jahrbuch des Königsreichs Serbien, Berlin 1894, 98.

46 Српске новине 1889, бр. 217, Проф. А. Безенчек – Српски павиљон на Париској изложби.

Године 1888, 12. септембра, њима су додељене још четири повластице на име Хунтера, који се повлачи већ 1892. године, затим Кинга и Инглиза из Лондона.⁴⁷ Овај последњи био је главни носилац рударских права за истраживање. Међутим ни они нису располагали великим средствима па је рудник имао само 12 поткопа. Током 1891. добијено је само 48 тона антиомонске руде. У току су биле припреме за изградњу пећи за топљење бакарних и оловних руда. У 1894. години настављено је са даљом изградњом рудника. Подигнута је фабрика за препирање руда која је тада и прорадила, а у току је била и изградња топионице за претапање руда у долини реке Јабланице, отпочета још пре три деценије.⁴⁸

Послове новог предузећа под називом „Podgora – Mining Concession” водио је директор Ј. К. Финеј, познат по својој спретности да пронађе погодне концесије и финансијере, где је и за њега било посла. И овога пута предузеће је обухватало опет рад на разним рудиштима, првенствено оним за које се претпостављало да даје најбољи резултат; за олово у Бабиној Реци, за бакарну и оловну руду поткопе Лука и Марко у Врагочаници, за бакарну руду поткоп Миленко у Врагочаници, а за антимон у Брезовици и Вујиновачи.⁴⁹ Повериоци су већ 1893. године тражили измирење потраживања а 1894 предузели и мере преко надлежних власти. Министарство народне привреде је забранило извоз руде намењене продаји, што је омело директора Финеја да реализује ову успешну продукцију. Фирма је рачунала да ће овде решити финансијске проблеме даље производње и са добитком одужити се и кредиторима. Руда је заустављена на Сави у Забрежју, где је требало да сачека док се не донесе нова одлука повољна за даље пословање предузећа. Кредитор, односно финансијер из Енглеске није могао да притекне у помоћ пошто је његово друштво због лошег финансијског пословања банкротирало. У фебруару 1895, пошто друштво „Podgora – Mining Concession” није регулисало своје дужничке обавезе, и само је пало под стечај. Покретна имовина друштва утврђена је пописом на 50.074,05 динара, а непокретна на 9.090, обухватајући 11 плацева и њивица са 9 зграда за рудничке потребе. Стечајној комисији је 55 лица пријавило своја потраживања од 46.665,77 дин. у сребру, 7.527 дин. у злату и 1.060 форинти, а за порез дуг је износио 535 динара.⁵⁰ Од директора друштва Фенеја тражен је дуг од 2.000 динара, с предлогом тужбеног захтева да му се стави забрана на директорску плату од 300 динара месечно.⁵¹ У решавању поднетих захтева по тужбама учествовали су и државни правобранилац, Касациони суд, министар финансија и

47 Рударски гласник II, 194, 272.

48 Милојковић Ј., Преглед рударски у Србији за 1891; АС, Министарство народне привреде 1895, Ф. XVI. Н° 13.

49 Исто

50 АС, Министарство иностраних дела, АО, 1905, д.д. 3497.

51 Историјски архив Ваљево, Ваљевски суд 1903, Ф 55, 150.

министар народне привреде. Поменуте инстанце су се сложиле да је једини начин да се исплате дугови и ликвидира стецни поступак – распродаја пописане имовине. Најпре је продата залиха руде која се затекла на дунавском пристаништу у Доњем Милановцу, јер би задужење за лежарину било веће од њене вредности. Распродаја осталог са пописног списка обављена је током 1896, при чему се испоставило да закупци, који су долазили у Подгорске руднике после Илије Коларца, нису ништа улагали у уређаје и некретнине. Током расправе око те имовине утврђено је и да је она, у ствари, државна својина. Надлежни суд у Ваљеву је заузео становиште да би било најбоље у томе случају машинерије и сличну опрему уступити неком другом руднику, по могућности државном, јер се према постојећим прописима оно што је у државној својини не може изложити продаји. Рударски одбор у Министарству финансија имао је томе супротно мишљење, јер је сматрао да све треба што пре извести на чисто и исплатити дугове. Године 1901-2. продаја је завршена.⁵²

Резултати су били далеко испод очекиваних, јер се новцем који је добијен продајом, нису могли измирити дугови. Сума је била само мали део од процењене вредности, која као и све процене када се врше у сличним околностима, нити је права, нити повољна. Руда је продата брзо али и веома јевтино, дакле, у бесцење. Покретна имовина је распродата за 5.337,50 динара а непокретна за 5.983,78 динара. Што се тиче непокретне имовине у погледу плацева и парцела, неповољних за обраду на планинским и забаченим местима, није се ни могла добити боља цена, која би се могла постићи само у случају да су купци били заинтересовани за рударска истраживања на томе терену.⁵³ Судско рочиште за повериоце одређено је прво за 27. новембар 1904. године, али је развлачено још и после тога читавих годину дана упркос настојањима енглеске стране, коју је заступало Енглеско посланство у Београду, да се овај предмет што пре оконча. Они су били убеђени да пара има и да се то може окончати.⁵⁴

Што се Струганика тиче – који је по својој специфичности био посебан у односу на остале рудне појаве у Подгорини – он дуго није био објект експлоатације. Из Струганика су слали експонате на светске изложбе, али се он увек јављао и у додељеним концесијама домаћим и страним закупцима Подгорских рудника. И то је било доста дуго све што се о томе налазишту литографског камена, одн. плоча, чуло. Године 1880. појавио се извесни Функе, Springmann et Cie, који је као купац тражио Струганик, да би у њему основао предузеће за израду литографских плоча. Касније се из извештаја Рударског одељења сазнаје да је Струганик дат у концесију домаћем закупцу, Раши Милошевићу 1895. године. До краја XIX века то је тако остало.⁵⁵

52 Рударски гласник 1904, II, 272-7,

53 АС, МИД, АО, 1905, д.д. 3497.

54 ИАВ, Ваљевски суд, 1904, без посебне ознаке и АС, МИД, АО, 1905, д.д.3497.

55 О Струганику: Д. Милић, н.д. 96-7, 171, 265, 505, 522.

Историјат Подгорских рудника у XIX веку има доста динамике у своме току, јер је у више махова покретано отварање рудишта на многим местима. Трагало се за повољним налазима руде бакра, олова, антимона, па и гвожђа и литографског камена. Резултата је било али не у сразмери са подухватима који су предузимани да се организује експлоатација тако да су се они, махом, завршавали неуспешно.

У времену од пола века ипак је нешто учињено, јер се приступило послу, вршена су активна истраживања, довођени су стручњаци различитог профила на ова рудна поља и са стране и домаћи људи, објављивани су први иако недовољно подробни резултати, који су имали за циљ да привуку истраживаче и финансијере како би се покренула експлоатација ових рудишта. По први пут се у српској привреди, у овоме случају у рударству и индустрији прераде руда, оснивају друштва по своме карактеру акционарска. То је био случај и првог и другог друштва за експлоатацију Подгорских рудника. Циљ друштва био је да се окупе пре свега домаћи људи који ће путем акција ујединити своја финансијска средства, мања или већа. Тек после два покушаја прихваћено је и учешће страног ортака, односно акционара, мирећи се са slabим изгледом да се то реши не само сопственим средствима већ и страним капиталом, и брже стигне до резултата. Како је познато, домаћи су се учесници повлачили, остајали су само страни уз потпору на брзину осниваних удружења у земљама одакле долазе, са намером да се послови у српским рудницима финансирају. При свему томе није се могла заобићи реалност када су рудничке инвестиције у питању, а то је да је за разраду рудника потребно много више финансијских средстава за инвестирања него што се то може сакупити учешћем људи са мало пара и великим амбицијама. Не треба пренебрегнути ни стање слабо развијених комуникација ових рудних области у западној Србији, што је такође представљало објективну тешкоћу. Због свих тешкоћа долазило је и до брзог преузимања рудничког закупа из руку једног у руке другог закупца, и најзад до стечајног поступка којим се једноставно брише све што је до тада постигнуто у позитивном смислу. Остало је ипак нешто што је било створено, а то је пробуђено интересовање страних инвеститора за ова рудишта. Док су у XIX веку страни предузимачи у Подгорским рудницима углавном били пореклом из Енглеске, после њих су наступили крајем XIX века и почетком XX века француски предузимачи а потом и други, све док пред балканске ратове ова рудишта нису напуштена. Иако је та новија етапа у Подгорским рудницима трајала краће неголи претходна, ипак су догађаји били знатно богатији, улагања и губици већи а последице трајније, што ће бити предмет излагања у другом делу овога рада.

Резиме

Бројност и разноврсност рудних појава у ваљевској регији у погледу бакра, олова, антимона, гвожђа и литографског камена, привлачили су рудокопаче пре много векова, а у новије време, почетком XIX века, пре и после избијања I српског устанка, и све чешће после тридесетих година, када Србијом крстаре страни путници – истраживачи, у жељи да се упознају са овом земљом и њеним природним својствима.

Систематско истраживање рудних појава и организовање њиховог иско-ришћавања почиње овде после 1864-5. године, када се оснива и прво акционарско друштво у те сврхе, познато као Дружина Подгорских рудника, чији су оснивачи инж. Стеван Ђуричић, Атанасије Николић и Илија Милосављевић Коларац. Тешкоће финансијске природе отежавају брзи успех у раду ових рудника, што доводи и до оснивања другог акционарског друштва, у коме учествују по први пут и страни закупци, овога пута инж. Брајт из Лондона, тадашњи купац рудника у Кучајни. Подгорски рудници временом прелазе у искључиви закуп енглеских финансијера све до краја XIX века, али још увек, и поред променљивог успеха у погледу резултата, у тешкоћама финансијске природе. Највише је рађено на добијању оловне и бакарне руде и подизању уређаја за њихово претапање, а тек се касније отварају и радови на вађењу литографског камена у Струганику. Налазишта бакра у Брезовицама разрађују се интензивније крајем XIX века, а нарочито касније када закуп прелази у руке француских инвеститора.

Summary

Numerousness and variety of mineral phenomena in Valjevo region concerning copper, lead, antimony, iron and lithographic stone had attracted miners many centuries ago, and in recent times at the beginning of the XIX century, after and before the breaking out of the I Serbian uprising, and more often after the '30s when foreign travellers – researchers were wandering across Serbia with the wish to become familiar with this country and its natural features.

Systematic research of mineral phenomena and organizing of their exploitation started here after 1864 – 5, when the first stock company was established for these purposes, known as the Society of Podgorina mines, whose founders were engineer Stevan Đuričić, Atanasije Nikolić and Ilija Milosavljević – Kolarac. Difficulties of the financial nature impeded a fast success in the work of those mines, what led to the establishment of another stock company, and where foreign renters took part for the first time, this time engineer Bright from London, a former renter of the mines in Kučajna. Podgorina mines were in time exclusively rented by English financiers until the end of the XIX century, but still, apart from the changeable success concerning the results, in the difficulties of financial nature. It was mostly worked on making lead and copper ore end building the machines for their beating, and only later activities on digging the lithographic stone in Struganik were started. Copper deposits in Brezovica were developed more intensively at the end of the XIX century, and especially later when the rent was taken over by French investors.